

BİR HADİŞÇİNİN BİREYSEL ve TOPLUMSAL EĞİTİM PROJESİ -Nevevî ve *Riyâzü's-sâlihîn*'i Okumak-

*Hayati YILMAZ**

*Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Görünür kişinin rütbe-i akl "eser"inde
Ziya Paşa*

THE PROJECT OF A HADITH SCHOLAR FOR PERSONAL AND SOCIAL EDUCATION -Reading Nawawi and *Riyad as-Salihin*-

Hadith scholars, as members of their communities, contemplated their personal and social problems and tried to find out convenient and efficient solutions. Their solutions regarding these problems should be searched in their hadiths collections. They aimed to solve social problems and unbalanced social conditions and to progress moral values via education of hadith and sunnah. Therefore, they inscribed many books aiming these goals. This kind of approach and sensitivity can be observed in Nawawi's very famous book, namely *Riyad al-Salihin*. This article is going to present Nawawi's social, cultural and intellectual context. Therefore this study is going to clarify the background of his book. Then, the importance of *Riyad al-Salihin*'s systematic writing will be introduced from the perspective of personal and social education.

Key Words: Nawawi, hadith scholar, *Riyad al-Salihin*, project of education, personal education, social education

Anahtar Kelimeler: Nevevî, hadisçi, *Riyâzü's-sâlihîn*, eğitim projesi, kişisel eğitim, toplumsal eğitim.

I. GİRİŞ

Toplum, sosyoloji biliminde; "Belirli bir bölgede yaşayan insanlardan oluşmuş ve üyelerinin ortak bir yaşayış tarzını bölüştükleri en büyük insan

* Yrd.Doç.Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F., hyilmaz@sakarya.edu.tr

grubudur.” şeklinde tanımlanmaktadır.¹ Bu tanımında yer alan iki unsurdan biri olan “ortak bir yaşayış tarzını paylaşma” vurgusu, toplumu meydana getiren kişilerin aralarında bulunması gereken ilişkiyi ifade etmesi bakımından önemlidir. Zira zihninde bu düşüncüyü taşıyan fertlerin bir arada bulunduğu topluluğa ancak toplum denebilir; aksi halde dünyada yaşayan diğer canlı topluluklarından farklı olmazlardı.

İslam dini sosyal yönü son derece güçlü bir dindir. Kur’an’ın düzenlemeleri yanında, aslı itibarıyla kişisel mükellefiyetler olan ibadetler konusunda bile cemaate teşvik eden,² toplum hayatını öngören³ Hz. Peygamber, aslında salt insanlar arası bir ilişki denebilecek pek çok konuyu bile dinî motiflere bağlamış; dolayısıyla insanın içinde bulunduğu her anın din tarafından şekillendirildiğini göstermiştir. Evden çıkarken ne yapılacağı, küskünlüklerde nasıl davranılacağı, komşunun nasıl gözetileceği, kimin kime selam vereceği vs. gibi örnekler uzun bir liste halinde sıralanabilir.

Hz. Peygamber, yeni dini tebliğ etme esasına dayanan manevî görevi yanında, bu dinin yaşanabilirliğini sağlama gibi sosyal bir görev de taşıyordu.⁴ “Sözleri ve fiillerinin yazılmasıyla meydana gelen ve Müslüman hayatının bütün kurallarını oluşturan hadisler”,⁵ hem dini tebliğ eden peygamberin, hem bir toplumdan sorumlu devlet başkanının, hem komutanın, hem de hakimin sözleridir.⁶

¹ Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, İstanbul 1990, s. 6.

² Mâlik, *el-Muvatta*, I-II, İstanbul 1981, *Salâtü'l-cemâ'a* 1, 2; Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî, I-XI, Beyrut 1971-75, 1983, hadis no: 2005 (I, 524); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Kahire 1313, II, 473, 486, III, 55, V, 196, VI, 446; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, I-II, Dımeşk 1991, II, 292; Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sabîh*, I-VIII, İstanbul 1981, *Salât* 87, *Ezân* 30, *Buyû'* 49; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sabîh*, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî, I-V, İstanbul ts. *Mesâcid* 245, 250, 272; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, I-II, İstanbul 1981, 789; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-II, Beyrut 1988, 547, 559; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, *el-Câmi'u's-sabîh*, thk. A. Muhammed Şâkir, Kemal Yusuf el-Hût, I-V, Beyrut 1987, 215, 216; Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-IX, Beyrut 1988, *İmâmet* 42, 48.

³ Ahmed, V, 232-233, 245; Heysemî, Nüreddîn, *Mecme'u'z-zevâid ve menbeü'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1967, V, 218.

⁴ Bk. Uğur, Mücteba, *Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu*, İstanbul 1980, s. X.

⁵ Eliade, Mircea, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, trc. Ali Erbaş, İstanbul 1997, s. 173.

⁶ Uğur, *İslâm Toplumu*, İstanbul 1980, (Talat Koçyiğit'in takrizi), s. VIII.

Hz. Peygamber, insanlar arasında herhangi bir ayırıma gitmeden, karşısındakine tam bir eşitlik içinde hitap ederek⁷ yirmi üç yıl süren tebliğ hayatı⁸ boyunca verilen mücadele sonucunda bir toplum oluşturmuştu. O kadar ki, şayet Resûlullah'ın nübüvvetini ispat için başka hiçbir mucize olmasa, sadece O'nun ashâbı bile (bunun ispatına) yeterdi.⁹

İlk İslam toplumunda meydana getirilen sosyal değişiklikler, tebliğin ilk döneminde Necâşi'nin huzurunda, Cafer b. Ebû Tâlib (ö. 8/629) tarafından ifade edildiği gibi, veda hutbesinde Hz. Peygamber'in kendi dilinden de dile getirilmiştir. Câfer'in bu sözlerinde, gerçekleşen değişimi Hz. Peygamber'e nisbet ederek söylemesi üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.¹⁰

Resûlullah'ın sünneti, Kur'ân-ı Kerim'in öğretilerinin amaç ve hedeflerini belirleyerek, Müslümanların medenî ve kültürel telakkilerini meydana getirmiştir. İslam toplumu fiilî planda sünnetle vardır. Çünkü ortak uygulama ve kültür zemini olmadan toplumdan söz etmek mümkün değildir.¹¹ Klasik İslâm kaynaklarının hemen hepsinin, Kur'ân - sünnet ilişkilerinden söz ederken delil olarak aynı ayet ve hadisleri kullanmaları da bunun başka bir veçhesini teşkil etmektedir. Bu sayede alimler arasında benzer yaklaşımlar ve görüş birliği oluşmuştur. Neticede de İslam toplumunun inanç ve amel birliği azamî derecede sağlanmış, yeryüzü coğrafyasının her yerindeki Müslümanlar arasında müşterek bir hayat tarzı ortaya çıkmıştır.¹² Mevdûdî'ye göre bugün dünya Müslümanlarının inanç, düşünce, ahlâk ve değerleri ile ibadetleri ve dünya işleri, hayat felsefesi ve

⁷ eş-Şûrâ (42), 15; el-Enbiyâ (21), 109.

⁸ Bk. Hatiboğlu, "Hilafetin Kureysliliği", *AÜİFD* ayrı basım, Ankara 1973, s. 6.

⁹ Karafi, Şihâbüddin Ahmed b. İdris, *el-Furûk*, I-IV, Beyrut ts., IV, 170. Bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 2000, s. 110.

¹⁰ Bk. Ahmed, V, 290-291. Mehmet Akif'in ilk İslam toplumundaki değişimi anlattığı bir şiiri için bk. "Süleymaniye Kürsüsünde", *Safahât*, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1987, s. 243.

¹¹ Ahsen, Menâzir, "Mevlana Mevdûdî'nin Sünnet Müdafaası", *Aylık Dergi*, sy. 58-59-60, İstanbul 1983, s. 79; Aydınlı, Abdullah, *Sünen-i Dârimî -Tercüme ve Şerh-*, I-VI, İstanbul 1994-96, I, 21-22. Burada, Batılı oryantalistlerin çalışma alanı olarak sünnet ve hadise özel önem vermelerinin belki de en önemli sebebinin bu olduğu düşünülebilir.

¹² Küçük, Raşit, "Kur'ân - Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 25, İstanbul 1997, s. 126. Ehl-i sünnet ile Şia arasındaki farklılıkların temel sebebi de her iki toplumun sünnet anlayışından kaynaklanmaktadır.

hayat tarzlarında var olan yakın benzerliğin, her türlü farklılıklara rağmen uyumlu unsurlarının fazla oluşunun ve yeryüzüne dağılmış olmalarına rağmen kendilerini tek bir ümmet veya topluluk olarak bir arada tutmalarının temel nedeni budur. Bu husus, bu toplumun tek bir sünnet üzere bina edildiğinin ve bu sünnetin uzun yüzyıllar boyunca devam ettiğinin açık bir ispatıdır.¹³ İlk dönemlerden bu yana İslam toplumunu ifade etmek için, dinin kutsal kitabı Kur'ân'a izafetle "Ehl-i Kur'ân" demek yerine "Ehl-i Sünnet" kavramının kullanılması, sünnetin toplum hayatındaki belirleyiciliğini göstermesi bakımından son derece yerinde bir kavram olmuştur.

Hız. Peygamber'in (s.a.) hayattayken bizzat yaşayarak gösterdiği örneklik, O'nun vefatından sonra sünneti vasıtasıyla toplumda yaşamaya devam etmiştir. Sünnetin "olmazsa olmaz"lığının bilincinde olan Müslümanlar, Hız. Peygamber'e ait olan hiçbir bilgiyi (hadisi) kaybetmemek için insanüstü bir çaba göstermişlerdir. Hadis tarihi, sünnetin muhafazası ve nakledilmesi konusundaki gayretlerin sergilendiği zaman çizgisini oluşturmaktadır.

Müslümanların bütün olarak ilgilendikleri bu çalışmalarını yapanlar, özelde hadisçiler olmuşlardır. Hadisçiler, içinde yaşadıkları toplumun bir üyesi olmaları hasebiyle, karşılaştıkları problemler üzerinde düşünmüşler, çözüm yolları aramışlardır. Hadisçilerin toplumsal sorunlara karşı teklif ettikleri çözüm önerilerini, onların kaleme aldıkları eserlerde aramak gerekir. Hadisçi, Müslüman toplumda bozulan düzeni, ahlakî çöküntüyü ve yaşantıyı sünnetle düzeltmeyi ve ümmeti sünnetle eğitmeyi düşünmüştür. Bunun için de çeşitli konularda, değişik amaçlara matuf pek çok eserler meydana getirilmiştir. Dolayısıyla bunların tertibinin, düzeninin, muhtevasının vs. gelişigüzel olduğunu söylemek, bugünkü bilimsel çalışmalarda üzerinde önemle durulmuş planın/sistematik yapının klasik literatürde yer almadığı imasında bulunan bir haksızlık olmalıdır.

Mesela Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sabîh* adlı eseri, bir hadis külliyyatı olmasının yanı sıra aynı zamanda yazarının zihniyetinin, bilimsel metodolojisinin ve dünya görüşünün de yansıdığı bir eser olarak değerlendirilmelidir. Buhârî hakkında söylenen, "*Buhârî'nin hadisten anladıkları onun bâb başlıklarındadır. (Fıkbu'l-Buhârî fî terâcîmih)*" sözü, onun eserinin sistematığına ne kadar özen gösterdiğinin bir ifadesi olarak da görülebilir. Yani Buhârî, eserinin tertibiyle

¹³ Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, trc. Nedim Asrar, İstanbul 1997, s. 23, 24.

de “satır aralarında” bir şeyler söylemek istemiştir. Konumuzla ilgisi açısından *Sabîb-i Buhârî*’nin konu/bölüm dizilişine baktığımızda şöyle bir yapı görürüz: Buhârî eserine *Vahyin Başlangıcı*, *İmân* ve *İlim* bölümleriyle başlamıştır. Arkasından da klasik fıkıh bölümleri denilen bölümlere geçmiştir. Eserin son bölümleri ise *Kitab ve Sünnete Bağlılık* ile *Tevhid*’dir. Buna göre Buhârî’nin bu eserinde şöyle bir mesaj vermek istediği düşünülebilir: İslam’ın temel bilgi kaynağı **vahiy**dir. Vahyedilen bilgiye de **iman** edilir. **İlim** ise bu ikisinin ardından ve bunlara bağlı olarak gelir. (...) Sonuç olarak da **Kitab ve Sünnet’e bağlılık** esastır ve bütün bunlarla varılması istenen hedef **Tevhid**’dir...¹⁴ Buhârî bunlara dair hiçbir şey söylememiş, ancak bölümlerin tertibi ve tercih ettiği hadisler üzerinden yorum yapmış olmaktadır. Elbette “satır aralarından” bizim bu okuduklarımızdan farklı okumalar da çıkarmak mümkündür. Zaten Buhârî şârihlerinin eserlerinde yaptıkları da bundan farklı değildir. Bâb başlığının bölümle uyumu, hadisin bâb başlığıyla ilgisi gibi konuların şerhlerde önemli yer tuttuğu izahtan varestedir.¹⁵

İmam Nevevî’nin *Riyâzî’s-sâlibîn* adlı meşhur eseri, kanaatimizce yukarıda bahsedilen “satır arası okumaların” yoğun bir şekilde gözlemlenebileceği bir çalışmadır. Eserin bu yönüne geçmeden önce, yazarının böyle bir eser ortaya koyma düşüncesinin arka planı üzerinde durulması, bunun için de önce Nevevî ve içinde bulunduğu sosyal şartlar hakkında kısaca bilgi verilmesi, konuyu daha sağlam bir zeminde mütalaa etmeye imkan verecektir.

II. NEVEVÎ

Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, hicrî 631 yılı Muharrem ayında (miladî Ekim 1233), Şam’ın (bugünkü Suriye) güney

¹⁴ Buhârî’nin *Sabîbî*’i özelinde bu konuyla ilgili bir çalışma için bk. Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara 2005.

¹⁵ İbn Hibbân’ın (ö. 354/965), asıl adı *et-Tekâsım ve’l-ennâ* olan ve *Sabîb-i İbn Hibbân* diye bilinen eseri, sistematik yapı ile bir şeyler anlatmanın bir örneği olarak son derece dikkat çekicidir. Kettânî’nin “orijinal” diye tanımladığı (bk. Kettânî, Muhammed b. Ca’fer, *er-Risâletü’l-müstatrafe*, Beyrut 1986, s. 20) bu tasnif sistemi, eserinin Türkçe çevirisinde “karışık” diye gösterilmiştir (bk. Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek, İstanbul 1994, s. 13). Eserin bu yönü hakkındaki bir değerlendirme için bk. Kırbaçoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1993, s. 76-79.

tarafındaki Havran bölgesinde bulunan Nevâ'da doğmuş, doğduğu yere nisbetle Nevevî nisbesiyle çağrılmıştır.

On yaşlarında babasının işyerinde çalışmaya başlayan Nevevî, on sekiz yaşına kadar memleketinde kaldı. 649 (1251) yılında babası tarafından Dimeşk'teki (bugünkü Şam) Revâhiyye Medresesi'ne yerleştirildi. Burada zamanın büyük alimlerinden dersler almaya başladı. İki yıl sonra gittiği hac yolculuğunda hastalandı. Bu sırada iki ay kadar kaldığı Medine'de alimlerin derslerine katıldı. Son derece yoğun bir tahsil hayatı geçiren Nevevî, on yıl gibi bir zaman içerisinde ileri gelen bir ilim adamı oldu. İlk eserini 655 (veya 660) yılında 24 yaşları civarında yazdığı rivayet edilmektedir.

Şâfiî fikhında devrinin en önde gelenlerinden biri olan Nevevî 665 yılında, 30 yaşlarındayken Şam'ın en tanınmış öğretim kurumu olan Eşrefiyye Dârülhadisi şeyhliğine getirildi. Vefatına kadar devam ettirdiği bu görevi, onun eğitimcilik yönünü ve sistematik öğretme tarzına sahip olduğunu, bu konudaki tecrübesini göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Son derece sade ve mütevazı bir hayat yaşayan Nevevî hiç evlenmedi. Rahat yaşamaya kıymet vermedi. Kendisini ilimden alıkoyacağını düşündüğü hiçbir şeye iltifat etmedi. Vefat edeceğini sezmiş gibi, çeşitli ziyaretlerde bulunup kitaplarını medreseye vakfettikten sonra Nevâ'ya döndü. Kısa bir müddet sonra hastalanarak 24 Recep 676 (22 Aralık 1277) tarihinde, 45 yaşında bu dünyadan ayrıldı. Geride bıraktığı Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, dil vs. konularına ait onlarca eserin yirmi yıl gibi bir sürede yazılmış olduğu dikkate alınırsa onun ne kadar bereketli bir hayat yaşadığı teslim edilecektir.¹⁶

Nevevî'nin bu kadar eser ortaya koymasının haricî şartlarını da hesaba katmak lazımdır. Kendi zamanında yaşanan siyasal ve sosyal gelişmeler onu bu zorlu işi başarmaya itmiş olmalıdır. Zira yaklaşık iki yüz yıldır devam eden haçlı savaşlarının üstüne yaşanan Moğol istilası, İslam dünyasının elde ettiği birikimi büyük ölçüde imha etmiştir. Haçlılar ile yapılan mücadeleler, İslam Dünyası'nı, Moğol saldırıları karşısında güçsüz bırakmıştır. Moğollar,

¹⁶ Nevevî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. İmam Nevevî, *Riyâsü's-sâlihîn (Peygamberimizden Hayat Ölümleri)*, trc. ve şerh M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, I-VIII, İstanbul 2001-2002, I, 26-44. (*Riyâsü's-sâlihîn*'in Türkçe'deki en güzel ve en geniş tercüme ve şerhi olması dolayısıyla bu makalede sürekli atıf yapılacak olan bu eser bundan sonra "RS" kısaltmasıyla gösterilecektir.)

1243 tarihinde Selçuklulara karşı elde ettikleri Köseadağ zaferinden sonra İslam topraklarını kolayca istila etmişler, şehirleri yağmalayıp Müslüman halkı sivil-asker, kadın-çocuk demeden katletmişlerdir.

Bir tarafta Haçlı Seferleri, diğer tarafta Moğol istilâsı sebebiyle bunalan insanlar ya dini yaşamayı ihmal etmeye başlamış; ya da bunun tam tersine, kendini tamamen toplumdaki soyutlayarak münzevi bir hayat sürmüştür. İşte böylesi bir ortamda bir şeyler yapılması gerektiğini düşünen İslam alimleri, kaleme aldıkları eserleriyle bu açığı kapatmak ve insanlara ışık göstermek amacıyla var güçleriyle çalışmışlardır. Bu çabaların belki de en çok rağbet görenlerinden biri *Riyâzû's-sâlihîn*'dir.

III. RİYÂZÛ'S-SÂLİHİN

Nevevî'nin *Riyâzû's-sâlihîn* adlı eseri yüzyıllar boyunca bütün İslam coğrafyasında en çok okunan kitapların başında gelmektedir. Kolay okunan ve anlaşılabilir bir eser olması, insanların onu başucu kitabı yapmalarına sebep olmuştur. Onun bu kadar rağbet görmesinde şüphesiz ki eserin muhtevasının ve sistematizasyonunun son derece önemli bir payı vardır. Kitaptaki hadislerin neredeyse tamamının sahih hadislerden seçilmesinin yanı sıra, bunların gerek ana konular, gerekse konu içindeki dizilişindeki mükemmellik üzerinde durulmaya değer bir mevzudur. Yazıldığı günden bu yana ellerden düşmeyen bir hadis kitabı olan *Riyâzû's-Sâlihîn*, yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulduğu gibi, her kesimden insan için bir başucu kitabı haline gelmiştir. Bu eserde, dinini mükemmel şekilde yaşamak isteyen bir Müslümanın ihtiyaç duyacağı hemen bütün konularda seçilmiş sahih hadisler yer almıştır. Nevevî kitabına “*Riyâzû's-Sâlihîn min kelâmi Seyyid'l-Mürselîn*”, yani “*Peygamberlerin Efendisinin Hadisleriyle Salihler Toplumu*” adını vermekle aslında bir anlamda eserinden beklediği sonucu belirtmiş olmaktadır.¹⁷

A. Nevevî'nin Gözettiği Prensipler:

Nevevî, *Riyâzû's-sâlihîn*'in önsözünde eserini yazarken gözettiği prensipleri belirtmiştir. Buna göre:

- İnsanlara dünya ve ahiret saadetini kazanma yollarını gösterecek, zâhirî ve Bâtinî edepi öğretilecek, iyiyi ve güzeli teşvik edecek,

¹⁷ *Riyâzû's-sâlihîn* hakkında Prof.Dr. İsmail Lütfi Çakan ile yapılan bir röportaj için bk. <http://www.muhammedmustafa.net/yazilar/riyazussalihin.htm> (21.02.2006)

kötüden ve çirkinden uzaklaştıracak sahih hadisler içeren kısa bir kitap olacaktır.

- Tanınmış sahih hadis kaynaklarından seçilen, mana ve mahiyetleri açık, delâletleri kesin hadisleri ihtiva edecektir.
- Konuların baş tarafında ilgili ayetlere yer verilecektir.
- Kapalı kelime ve terimler kısaca açıklanacaktır.
- Her hadisten sonra, o hadisin kaynağı belirtilecektir.
- Hadislerin senedinde sadece sahabî ravisinin adı verilecektir.
- Gerektiğinde hadisin sıhhat durumuna veya ravinin haline işaret edilecektir.
- Muhtevanın dinî ve sosyal nitelikte olmasına özen gösterilecektir.¹⁸

B. *Riyâzû's-sâlihîn*'deki Ana Bölümler:

Riyâzû's-sâlihîn 21 ana bölüm altında “bâb” denilen toplam 372 alt bölümden oluşmaktadır.¹⁹ Eserde 1900 hadis yer almaktadır. Sayıları bâbdan bâba oldukça değişken olan bu hadislerin ana bölümlere göre dağılımı şöyledir:

1. [Müslümanın **hayat** ölçüleri bölümü]²⁰ (1-681)
2. Edep bölümü (682-728)
3. Yemek yeme bölümü (729-779)
4. Giyim kuşam bölümü (780-814)
5. Uyku bölümü (815-845)
6. Selam bölümü (846-895)
7. Hasta ziyareti bölümü (896-957)
8. Yolculuk edepleri bölümü (958-992)
9. Faziletler bölümü (993-1270)
10. İtikâf bölümü (1271-1273)

¹⁸ Bk. RS, I, 69-70.

¹⁹ Tanıtımının yapıldığı bölümde eserin 18 temel bölümden oluştuğu ifade edilmekteyse de (RS, I, 70), hazırlanan fihristte 21 ana bölüm olarak verilmektedir (RS, VIII, 11). Bu farklılık, son üç bölümün, 18. bölümün içinde gösterilmesinden kaynaklanmaktadır.

²⁰ Bu ana bölüm eserin çoğu baskısında isimsiz olarak geçmektedir. Toplam 681 hadisle eserin en hacimli kısmını oluşturan bu ana bölüm bazı neşirlerde “*Kitâbü Mekâsûdî'l-ârişîn*” adını taşımaktadır.

11. Hac bölümü (1274-1287)
12. Cihad bölümü (1288-1378)
13. İlim bölümü (1379-1395)
14. Allah'a hamd ve şükür bölümü (1396-1399)
15. Rasulullah'a salâtü selam getirme bölümü (1400-1410)
16. Zikirler bölümü (1411-1467)
17. Dualar bölümü (1468-1513)
18. Yasaklar bölümü (1514-1811)
19. Belli bir konuya ait olmayan ilgi çekici hadisler bölümü (1812-1872)
20. İstiğfar bölümü (1873-1883)
21. Allah Teâlâ'nın cennette mü'minlere hazırladığı nimetler bölümü (1884-1900)

IV. RİYÂZÜ'S-SÂLİHİNDEKİ ANA BÖLÜM (KİTÂB), ALT BÖLÜM (BÂB), AYET ve HADİS SIRALAMASINDAKİ SİSTEMATİK YAPI ve BUNUN EĞİTİM AÇISINDAN ÖNEMİ

Öncelikle şunu yinelemekte fayda vardır ki, bu yazının bundan sonraki kısımlarında yazılacak olan hususlar, İmam Nevevî'nin söyledikleri olarak değil, onun bir okuyucusunun çıkarımları olarak görülmelidir. Zira onun eserini yazarken gözettiği prensiplerin belirtildiği yerde bunlara dair bir ifadesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çıkarımlar, daha önce de belirtildiği üzere onun yazdığı satırlarda dolaşılırken yapılan bir “satır arası okuma” çabasıdır.

Son derece velûd bir yazar olan Nevevî'nin eserleri, onun ilmî birikimini ve sistematik düşünme kabiliyetini göstermeye fazlasıyla yeterlidir. Müslim'in *Sahîb*'ine koyduğu bâb başlıklarının neredeyse bütün İslam dünyasında kabul görmüş olmasının, onun akademik hadîşçiliğinin ve bu sistematik zekasının bir sonucu olarak görülmesi gerekir.

Nevevî *Riyâzî's-sâlihîn* okuyucusunu sanki yeni Müslüman olmuş biri gibi düşünmektedir. Bu insanın “iyi bir Müslüman (=salihlerden biri)” olabilmesi onun belli bir eğitim almasını gerektirmektedir. Bunun için belli bir seviyeden alınan bu kişiye, hayatında rehber edineceği ölçülerin belirli bir sırayla öğretilmesi son derece önemlidir. Zira eğitim bir süreç ve oluşum işidir. O halde ona verilmesi gerekenlerin sıralaması, onun yetiştirilmesi ile doğrudan ilgilidir.

A. Ana Bölümlerin (Kitâb) Sıralaması:

Riyâzû's-sâlihîn, “*Kitâbü Mekâsidi'l-ârifîn* (Müslümanın Hayat Ölçüleri)”²¹ bölümü ile başlamaktadır. Burada toplam seksen üç “bâb” altında bu ölçüler takdim edilir. Eserin toplam 372 bâb olduğu hatırlanırsa bu bölüme özel bir ehemmiyet verildiği düşünülmelidir. Çünkü eğitimdeki ilk dersler temel olacak ve bina bunun üzerine inşa edilecektir.

Aşağıda tafsilatını göreceğimiz üzere, buradaki seksen üç bâb ile kişiye belli bir Müslüman kimlik ve kişiliği kazandırıldıktan sonra diğer bölümlere geçilmektedir. Yine kişinin bizzat kendisinden başladığını düşüneceğimiz bir sıralamayla (*edep*²², *yemek yeme*²³, *giyim kuşam*²⁴, *uyku*²⁵ bölümleri) giderek toplumsal değerlerin (*selam*²⁶, *hasta ziyaret*²⁷, *yolculuk edep*²⁸ bölümleri) yerleştirilmesine çalışılmaktadır. Buraya kadar olan hadisler 992 adettir ve eserin yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Bundan sonraki ana bölümleri biraz daha iç içe bir şekilde düşünebiliriz. *Faizletler*²⁹, *itikaf*³⁰ ve *hac*³¹ gibi ibadet konuları, *cihad*³², *ilim*³³, *Allah'a hamd ve şükür*³⁴, Hz. Peygamber'e *salatü selam getirme*³⁵, *ziikirler*³⁶, *dualar*³⁷, *yasaklar*³⁸ ve *belli bir konuya ait olmayan ilgi çekici hadisler*³⁹ bölümleri hayatın her anında sürekli karşımıza çıkacak olan ve her daim ilgilenmemiz ve yapmamız

²¹ RS, I, 89-592, II, 5-600, III, 5-603, IV, 5-78.

²² RS, IV, 79-202.

²³ RS, IV, 203-277.

²⁴ RS, IV, 278-348.

²⁵ RS, IV, 349-404.

²⁶ RS, IV, 405-492.

²⁷ RS, IV, 493-535, V, 5-25.

²⁸ RS, V, 26-86.

²⁹ RS, V, 91-552.

³⁰ RS, V, 553-556.

³¹ RS, V, 557-579.

³² RS, VI, 5-155.

³³ RS, VI, 156-187.

³⁴ RS, VI, 188-198.

³⁵ RS, VI, 199-217.

³⁶ RS, VI, 218-330.

³⁷ RS, VI, 331-431.

³⁸ RS, VI, 432-603, VII, 6-439.

³⁹ RS, VII, 440-582.

gereken konuları işlemektedirler. Dolayısıyla her an her birine ihtiyacımız olacağından birini ötekinden önce ya da sonra ele almanın pek de bir önemi bulunmamaktadır.

İmam Nevevî eserinin bundan sonraki kısmında iki ana bölüm daha vermektedir. Bunlardan biri *istiğfâr*⁴⁰, diğeri ise *Allah Teâlâ'nın cennette mü'minlere hazırladığı nimetler*⁴¹ başlıklarını taşımaktadır. Sanki Müslüman olmakla başlayan hayat sona ermek üzeredir ve her ne kadar iyi bir Müslüman (salih bir insan) olmak için her türlü gayret gösterildiyse de, insan olmanın gereği olarak mutlaka bir takım yanlışlar ve hatalar yapılmıştır; bu sebeple de Allah'tan bağışlanma (*istiğfâr*) dlenmelidir. Böylelikle istemeden de olsa yapılan hatalar bağışlanacak ve insan tertemiz bir Müslüman olarak ölecektir. Elbette ki bunun sonucu olarak da cennete gidecektir. O halde onu *cennette hangi nimetlerin beklediğini* bilmek, Müslümanın bunları kazanmak için daha bir şevkle gayret etmesine katkı sağlayacaktır.

B. Alt Bölümlerin (Bâb) Sıralaması:

Daha önce de belirtildiği üzere *Riyâzü's-sâlihîn* toplam 372 bâbdan müteşekkildir. Bir ana bölüm (kitâb) içindeki bâbların birbiriyle olan uyumu ve konu sıralaması da dikkatlerden kaçmamaktadır. O kadar ki, “sade müslüman” olarak eğitimine başlanan okuyucu, belli bir müfredatla karşı karşıya olduğunu çok geçmeden anlamaktadır. Burada eserdeki 372 bâb bu açıdan ele alınamayacağı için, bir örnekleme olsun diye birinci ana bölümün (*Kitâbu Mekâsidi'l-ârifîn*) ilk on bâbı arasındaki konu sıralaması ve bütünlüğü üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

İmam Nevevî “kitâb”ın ilk bâbı olarak “*Gizli ve Açık Bütün İşlerde, Sözlerde ve Hallerde İyi Niyet ve İhlas*”⁴² konusunu seçmiştir. Hadis sahasında yazılmış pek çok kitabın çoğu zaman ilk hadisi olan “niyet hadisi”nin⁴³ ana temasını oluşturduğu bâb, bu yoldaki ilk adımı öğretmeyi hedeflemiştir. “Yapılanlar niyete göre değerlendirileceğine” göre kişi bundan sonraki hayatında hep bu düşünce ile yaşamalıdır. Özellikle ibadetlerde son derece belirleyici bir yeri olan niyetin günlük hayatın her alanında kendini

⁴⁰ RS, VII, 583-608.

⁴¹ RS, VII, 609-639.

⁴² RS, I, 89-140.

⁴³ Buhârî, *Bed'ü'l-vahy* 1, *İmân* 41, *Nikâb* 5; Müslim, *İmâret* 155; Ebû Dâvûd, *Talak* 11; Tirmizî, *Fedâilü'l-cihâd* 16; Nesâî, *Tabâret* 60; İbn Mâce, *Zühd* 26.

hissettirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hadiste belirtildiği gibi, Mekke'den Medine'ye iki ayrı şahıs tarafından yapılan yolculuk, biri açısından "hicret" olarak değer kazanırken, diğeri açısından basit bir "göç" olarak kalmıştır. Aynı işe farklı anlamlar yükleyen sebep ise sadece niyet ve ihlastır. O halde Müslüman yaptığı her işine, niyeti ve ihlası (Allah'ın rızasını gözetmek ve samimi olmak) sayesinde bir anlam katabilir ve bunu dünyada ve ahirette önemli bir kazanca dönüştürebilir. Dolayısıyla her işe başlarken önce niyet iyileştirilmeli ve bunun Allah için yapıldığı hususunda samimi olunmalıdır. Çünkü bundan sonraki her şey buna bağlı olarak bir değer kazanacaktır.

İkinci bâb "*Tövbe* (Allah'tan Af Dilemek)"⁴⁴ başlığını taşımaktadır. Bu başlık hatıra hemen "yeniden" başlanan tertemiz bir hayatı getirmektedir. Zira "sâlih" bir Müslüman olmaya karar veren kişi, samimi ve iyi bir niyetle bu yola girdikten hemen sonra, tabiri caizse geçmişe bir sünger çekip yeni bir hayata adım atmalıdır. Bu da ancak içten yapılan bir tövbe ile mümkündür.

Tövbeyi "*Sabır*"⁴⁵ bâbı takip etmektedir. Netice itibariyle bütün ahlakî güzelliklerin başı olarak gösterilebilecek olan sabır, kişinin yeni adım attığı bu yolda en çok ihtiyaç duyacağı haslettir. Çünkü, bir taraftan tövbe etmesinden önceki hayatının "alışageldiği" cazibesi kişiyi yine eski günlere çekmeye çalışırken, diğer taraftan da yeni hayatının "alışmadığı" güçlükleri karşısında zorlanabilecektir. Her iki durumda da en büyük yardımcısı sabır olacaktır. Sabır göstermesi sayesinde hem eskiye dönme arzusuna karşı direnecek, hem de yeni hayatında kararlı bir tutum sergileyebilecektir.

Nevevî henüz oluşan bu yeni kişiliğin donanımını hazırlarken sıraya "*Doğru Sözlülük* (Sıdk)"⁴⁶ konusunu almıştır. *Özde ve sözde doğruluk* şeklinde tanımlanan⁴⁷ sıdk, hayatın her anı ve her alanında "doğru-dürüst" bir insan olmanın adıdır. İçte ve dışta aynı olmak ve tutarlı bir tutum sergilemek, kişinin hem kişisel hem de toplumsal hayatında saygın ve güvenilir bir insan olmasının en önemli göstergelerinden biridir. Dolayısıyla sıdk, Müslüman kişinin olmazsa olmaz özelliklerinin başında gelmektedir.

⁴⁴ RS, I, 141-199.

⁴⁵ RS, I, 200-278.

⁴⁶ RS, I, 279-293.

⁴⁷ RS, I, 279.

Salih bir Müslüman olma yolunda aldığı eğitimine devam eden kişi, her insanın zaman zaman karşılaşacağı ikilemlere düşebilir. Henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olabilecek değerler, onun üzerinde etkisini arzu edilen şekilde gösteremeyebilir. İşte tam da bu noktada bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyulacaktır. Nevevî'nin burada gösterdiği kontrol sistemi “*Allah’ın Kullarını Denetlemesi* (Murâkabe)”⁴⁸ bâbında verilmektedir. Buna göre kişi eğer Allah’ın sürekli kendisini gördüğü ve bildiği bilincini taşırsa, bir yanlış yapma ihtimali en aza inecektir. Başkalarının görmediği veya bilmediği yer ve durumlarda daha rahat davranabilecekken, Allah’ın onu her an gördüğünü ve yanında olduğunu bilmesi, kendini hataya düşmekten alıkoymasına ve iyi bir Müslüman olmanın gereğine göre davranmasına sevk edecektir. Çünkü bırakın Allah’tan gizli olarak herhangi bir şey yapmayı, bunun “düşünülməsi” bile düşünülemez.

O halde Allah’ın murakabesi altında, gelinen noktadan ileriye doğru yürümeye devam edilmelidir. Sırada “*Takvâ*”⁴⁹ konusu vardır. İnsanlar arasındaki yegâne üstünlük kriteri olan takvâ,⁵⁰ sâlihler bahçesine götüren bu yolculukta kişinin yanında bulunması gereken “en hayırlı azıktır”.⁵¹ Şu halde bir Müslüman takvâ olmadan kişilik eğitimini tamamlayamayacaktır.

Takvâ sayesinde kendini “korumaya almış” ve üstünlük yarışında mesafe kat etmiş olan kişi, Rabbiyle olan bu yakınlığının boyutlarını ve semerelerini, “*Yakîn ve Tevekkül* (Tereddütsüz İman ve Allah’a Tam Güven)”⁵² dersinde öğrenecektir. Zira artık Allah’ın kendisine ne kadar yakın olduğunu ve O’na duyduğu güveni boşa çıkarmayacağını çok daha somut olarak görebilecektir.

“*Doğruluk* (İstikâmet)”⁵³ bâbı, bir ömür boyu yalpalamadan ve sapmadan dosdoğru yaşamanın önemi, zorluğu ve bunun karşılığındaki büyük mükafatı ortaya koymaktadır. Arkasından gelen “*Tefekkür*”⁵⁴ konusu, Yüce Allah’ın yarattıklarının büyüklüğünü, dünyanın bir sonu olduğunu, ahiretin dehşetli durumlarını, dünya ve ahiretin öteki hallerini, nefsin kusurlu oluşunu; onu arındırmayı ve doğruluğa yönlendirmeyi düşündürmeyi amaçlamaktadır.

⁴⁸ RS, I, 294-320.

⁴⁹ RS, I, 321-332.

⁵⁰ Bk. Hucurât Sûresi (49), 13.

⁵¹ Bk. Bakara Sûresi (2), 197.

⁵² RS, I, 333-363.

⁵³ RS, I, 364-371.

⁵⁴ RS, I, 372-375.

“Hayırlı İşlere Koşmak”⁵⁵ dersi ise sanki kendi içinde belli bir eğitimden geçmiş olan kişiyi artık yavaş yavaş toplumsal alanda yapabileceği çalışmalara doğru yönlendirmektedir.

C. Hadislerin Alt Bölüm (Bâb) İçindeki Sıralaması

Bâblar arasındaki bu *-mubtemel-* müfredat uyumundan sonra, Nevevî'nin *dersleri* nasıl işlediği de üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. Belki de burası onun ustalığını daha bir ortaya koyduğu yerdir. Çünkü bütün hadis kitaplarında olduğu üzere bâbdaki hadislerin bâbın konusu ile doğrudan ilgisi vardır. Hadisi sadece rivayet etme amacı taşıyan eserlerde bile böyle olduğuna göre, belli bir eğitim projesi olduğu görülen *Riyâzü's-sâlihîn*'in bundan yoksun olması, akademik hadisçiliği müsellem olan Nevevî'den beklenmeyecek bir “za’f-ı te’lif” olurdu.

1. Bâb içinde ayetlerin sıralaması:

Riyâzü's-sâlihîn'in bu yönüne geçmeden önce önemle vurgulanması gereken bir hususa dikkat çekilmesi gerekmektedir. Daha önce Nevevî'nin eserini yazarken gözettiği prensipler arasında sayılan noktalardan biri şuydu: “Konuların baş tarafında ilgili ayetlere yer verilecektir.” Bu ilke İslam dininde Kur’an-Sünnet ayrılmazlığını göstermesi bakımından önemli sayılmalıdır. Zira konuyla ilgili ayetlerin ardından verilen hadisler, o ayetlerin sünnetteki açılımı olmaktadır. İmam Nevevî de bunu uygulamalı olarak göstermeye çalışmıştır.

Bâb başlarındaki ayetler, ilgili konuya bir giriş mahiyeti taşımaktadır. Sayıları bâba göre değişen ayetlerin okuyucuyu bir noktaya getirmeye çalıştığı görülmektedir. Her bâbda muntazam bir şekilde uygulandığı iddia edilemese de Nevevî'nin ayetleri belli bir sıralamaya göre verdiğini söylemek mümkündür. Buna göre ayetler:

a) Konuyla ilgili olarak Allah'ın emrini bildiren ayet(ler),

b) İnananları ona yönlendiren ve teşvik eden ayet(ler),

c) Sonucu haber veren ayet(ler) şeklinde bir plan dahilinde sunulmaktadır. Mesela birinci bâb olan “ihlas ve iyi niyet” konusundaki ayetler şöyledir:

⁵⁵ RS, I, 376-394.

a) Allah'ın emri: “Halbuki onlara sadece şu emredilmişti: Dini yalnız O'na bas kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etsinler, namaz kılsınlar ve zekât versinler. İşte doğru/sağlam din budur.”⁵⁶

b) İhlas ve niyete teşvik: “Kurbanların ne etleri ve ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Allah'a ulaşacak olan ancak sizin takvânızdır.”⁵⁷

c) Emre uyup uymamanın sonucu: “De ki: İçinizde olanı gizleseniz de açıklasamız da Allah onu bilir.”⁵⁸

İkinci bâb olan tövbe hakkında yalnızca Allah'ın emrini bildiren ayetlere yer verilmiştir.⁵⁹

Eserin üçüncü bâbı sabır konusundaki ayetler de şöyledir:

a) Allah'ın emri: “Ey iman edenler! Sabredin; sabır yarışında düşmanlarımızı geçin.”⁶⁰

b) Sabra teşvik: “Biz mutlaka sizi biraz korku ile, biraz açlık ile, yabut mala, cana veya ürününe gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele.”⁶¹

c) Sabrın sonucu: “Ancak sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.”⁶²

Diğer bâblarda da ayetlerin, mesela *sıdk* sahibi olma emri ve *sıdk* teşvik, *takvâ* olma emri ve *takvâ* olmanın sonucu, *tevekkül* emri ve *tevekkül*ün sonucu, *istikâmet* sahibi olma emri ve bunun sonucu vs. şeklinde sıralandığı görülmektedir. Böylelikle bâb başında ilgili ayetlerin verilmesi sayesinde okuyucunun önce birinci kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm'den konu hakkında bir fikir sahibi olması sağlanmış olmakta ve aşağıda gelecek hadisleri daha iyi anlamasına zemin hazırlanmaktadır.

2. Bâb içinde hadislerin sıralaması:

Nevevî bâb içinde konuyu işlerken verdiği hadislerde de, hem seçme, hem de sıralama hususunda özel bir gayret göstermiştir. Hadislerin

⁵⁶ Beyyine Sûresi (98), 5.

⁵⁷ Hac Sûresi (22), 37.

⁵⁸ Âli İmrân Sûresi (3), 29.

⁵⁹ Bk. Nûr Sûresi (24), 31; Hûd Sûresi (11), 3; Tahrim Sûresi (66), 8.

⁶⁰ Âli İmrân Sûresi (3), 200.

⁶¹ Bakara Sûresi (2), 155.

⁶² Zümer Sûresi (39), 10. Konu içindeki diğer ayetler şöyledir: Şûrâ Sûresi (42), 43; Bakara Sûresi (2), 153; Muhammed Sûresi (47), 31.

seçiminde hadisin konuyu işleme planına uygun olmasına dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Onun, eserinde az da olsa zayıf hadislere yer vermesini⁶³ belki böyle yorumlamak mümkündür. Yani bahis mevzu konuda sahih olduğunu bildiği başka bir hadis olsa bile Nevevî, “*dersin gereği olarak yeri geldiği için*” o zayıf hadisi vermiş olabilir.

Bâb içindeki hadislerin sıralamasına gelince, yine her bâbda birbir uygulandığı iddia edilemese bile Nevevî’nin burada şöyle bir plan takip ettiği söylenebilir:

- a) Prensip, tanım
- b) Teşvik
- c) Hz. Peygamber’in örnek davranışı
- d) Varsa önceki peygamberlerin veya ümmetlerin hayatından örnek gösterme
- e) Sahabenin hayatından uygulama örneği
- f) Sonuç

Genel olarak böyle gösterebileceğimiz plan, bâbdan bâba sıralama farkı gösterebileceği gibi, hadis sayıları bakımından da değişiklik meydana gelebilmektedir. Bu planı örneklendirecek olursak şöyle bir uygulamayla karşılaşırız:

Birinci bâb: İhlas ve Niyet

a) Prensip, tanım: “*Yapılan işler niyetlere göre değer kazanır...*”⁶⁴, “*Allah sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar.*”⁶⁵

b) Teşvik: “*Bir ordu Kâbe’ye saldırmak için yola çıkacak...*”⁶⁶, “*Fetihden sonra artak hicret yoktur...*”⁶⁷

⁶³ *Ri’yâzû’s-sâlibîn*’deki hadislerin sıhhat durumu ve güvenilirliği hakkında bk. RS, I, 71-73. Örnekler için bk. Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâdla li’l-es’ileti’l-aşerati’l-kâmile* (Ebû Guddê’nin ta’likinde), Halep 1964, s. 122-124

⁶⁴ Buhârî, *Bed’ü’l-vahtı* 1, *İmân* 41, *Nikâh* 5; Müslim, *İmâret* 155; Ebû Dâvûd, *Talak* 11; Tirmizî, *Fedâilü’l-cibâd* 16; Nesâî, *Tahâret* 60; İbn Mâce, *Zühbd* 26.

⁶⁵ Müslim, *Birr* 33; İbn Mâce, *Zühbd* 9.

⁶⁶ Buhârî, *Buyû* 49, *Hac* 49; Müslim *Fiten* 4-8; Tirmizî, *Fiten* 21.

⁶⁷ Buhârî, *Menâkıbü’l-ensâr* 45, *Cibâd* 1, 27; Müslim, *Hac* 445, *İmâret* 85.

c) Hz. Peygamber'in örnek davranışı: "Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.) ile bir gazvede bulunuyorduk..."⁶⁸, "Peygamber (s.a.) ile Tebük Gazvesi'nden döndüğümüz sırada şöyle buyurdu:..."⁶⁹

d) Önceki ümmetlerden örnek: Mağara arkadaşları.⁷⁰

e) Sahabe hayatından uygulama örneği: Ebû Yezîd Ma'n b. Yezîd: "Babam Yezîd sadaka vermek üzere yanına birkaç dinar aldı..."⁷¹, Sa'd b. Ebî Vakkâs: "Veda Haccı yılında (Mekke'de) yakalandığım şiddetli hastalık dolayısıyla Resûlullah (s.a.) yanına geldi..."⁷²

f) Sonuç: "...Kim İslâmîyet dâba yüce olsun diye savaşıyorsa, Allah yolunda olan odur."⁷³, "İki Müslüman birbirine kılıç çektiği zaman öldüren de ölen de cebennemdedir..."⁷⁴

İkinci bâb: Tövbe

a) Prensipl, tanım: "Ey insanlar, Allah'a tövbe edip O'ndan af dileyiniz..."⁷⁵

b) Teşvik: "Kulunun tövbe etmesinden dolayı Allah'ın duyduğu memnuniyet..."⁷⁶, "Allah Teâlâ gündüz günâb işleyenin tövbesini kabul etmek için geceleyin elini açar..."⁷⁷, "Güneş batıdan doğmadan önce kim tövbe ederse, Allah onun tövbesini kabul eder."⁷⁸

c) Hz. Peygamber'in örnek davranışı: "Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan beni bağışlamasını diler tövbe ederim."⁷⁹, "...Ben O'na günde yüz defa tövbe ederim."⁸⁰

⁶⁸ Müslim, *İmâre* 159.

⁶⁹ Buhârî, *Megâzî* 81, *Cihâd* 35; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 19.

⁷⁰ Buhârî, *Buyû* 98, *İcâre* 12, *Enbiyâ* 53, *Edeb* 5; Müslim, *Zikir* 100.

⁷¹ Buhârî, *Zekât* 15; Dârimî, *Zekât* 14.

⁷² Buhârî, *Cenâiz* 36, *Vesâyâ* 2, *Nafakât* 1, *Meridâ* 16; Müslim, *Vasiyet* 5.

⁷³ Buhârî, *İlim* 45, *Cihâd* 15; Müslim, *İmâre* 150; Nesâî, *Cihâd* 21.

⁷⁴ Buhârî, *İlim* 22, *Diyât* 2, *Fiten* 10; Müslim, *Kasâme* 33, *Fiten* 14-15.

⁷⁵ Müslim, *Zikir* 42; Ebû Dâvûd, *Vitir* 26.

⁷⁶ Buhârî, *Daavât* 4; Müslim, *Terbe* 1, 7, 8.

⁷⁷ Müslim, *Terbe* 31.

⁷⁸ Müslim, *Zikir* 43.

⁷⁹ Buhârî, *Daavât* 3.

⁸⁰ Müslim, *Zikir* 42; Ebû Dâvûd, *Vitir* 26.

d) Önceki ümmetlerden örnek: Doksan dokuz kişiyi öldüren kişinin tövbesinin kabulü.⁸¹

e) Sahabe hayatından örnek: Tebük Gazvesi'ne mazeretsiz olarak katılmayan Ka'b b. Mâlik'in tövbesinin kabulü,⁸² Cüheyne kabilesinden zina eden kadının tövbesinin kabulü.⁸³

f) Sonuç: "...Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder."⁸⁴, "...Katil olan da daha sonra tövbe eder, Müslüman olur; o da Allah yolunda savaşırken şehid düşer."⁸⁵

Üçüncü bâb: Sabır

a) Prensip, tanım: "*Sabır zıyâdır* (ışıkır)." ⁸⁶

b) Teşvik: "...Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve ve büyük bir lütufta bulunulmamıştır."⁸⁷, "...Başına bir bela gelecek olsa, sabreder; bu da onun için hayır olur."⁸⁸

c) Hz. Peygamber'in örnek davranışı: "Peygamber'in (s.a.) hastalığı artınca sıkıntıları çoğaldı..."⁸⁹, Hz. Peygamber'in torununun ölümüne karşı tutumu ve kızı Zeyneb'i tesellisi,⁹⁰ Hz. Peygamber'in yakalandığı sıtma hastalığındaki tavrı⁹¹

d) Önceki ümmetlerden örnek: "*Sizden önceki ümmetler içinde bir padişah, bir de onun sibirbaşı vardı. Sibirbaşı yaşlanınca padişaha:...*" (Ashab-ı uhdüd kıssası)⁹², Hz. Peygamber'in, kavmi tarafından dövülen... bir peygamberi anlatması,⁹³ önceki ümmetler içinde son derece ağır işkencelere rağmen

⁸¹ Buhârî, *Enbiyâ* 54; Müslim, *Tenbe* 46-48.

⁸² Buhârî, *Megâzi* 79; Müslim, *Tenbe* 53.

⁸³ Müslim, *Hudûd* 21; Nesâî, *Cenâiz* 64.

⁸⁴ Buhârî, *Rikâk* 10, Müslim, *Zekât* 116-119; Tirmizî, *Zühd* 27.

⁸⁵ Buhârî, *Cibâd* 28; Müslim, *İmâre* 128, 129; Nesâî, *Cibâd* 38.

⁸⁶ Müslim, *Tabâret* 1; Tirmizî, *Daavât* 86.

⁸⁷ Buhârî, *Zekât* 50, *Rikâk* 20; Müslim, *Zekât* 124; Tirmizî, *Birr* 77.

⁸⁸ Müslim, *Zühd* 64.

⁸⁹ Buhârî, *Megâzi* 83.

⁹⁰ Buhârî, *Cenâiz* 33; Müslim, *Cenâiz* 9, 11.

⁹¹ Buhârî, *Merdâ* 3, 13, 16; Müslim, *Birr* 45.

⁹² Müslim, *Zühd* 73.

⁹³ Buhârî, *Enbiyâ* 54, *Mürteddîn* 5; Müslim *Cibâd* 104.

dinlerinden dönmeyenlerin bulunduğunu söylemesi,⁹⁴ Hz. Musâ'nın sabrını kendine örnek alması⁹⁵

e) Sahabe hayatından örnek: Çocuğunun mezarı başında ağlayan kadına, “*Sabr dediğin, felakette karşılaştığın ilk anda dayanmaktır.*”⁹⁶ buyrulması, sar’a hastası kadının sabretme karşılığı cenneti kazanması,⁹⁷ Enes b. Mâlik’in annesi Ümmü Süleym’in, çocuğunun vefatında gösterdiği olağanüstü sükûnet.⁹⁸

f) Sonuç: “*Erkek olsun, kadın olsun mü’min, Allah’a günahsız olarak kavuşuncaya kadar kendisinden, çoluk çocuğundan ve malından bela eksik olmaz.*”⁹⁹ Bu sebeple kendini bilmezlerin densizlikleri¹⁰⁰ ile adam kayırma haksızlıkları¹⁰¹ biçiminde kişisel problemlerden, düşmanla savaş¹⁰² şeklindeki uluslar arası boyutta önümüze çıkacak sorunlara kadar her durumda *sabr* gösterilmelidir.

Riyâzü’s-sâlihîn’in ilk üç bâbı üzerinde göstermeye çalıştığımız plan, olası takdim-tehirleriyle birlikte eserin her bâbında izlenebilir.

Bu sistematik yapıyı, bir konunun anlatılmasında bulunması gereken en yalın plan denebilecek “giriş, gelişme, sonuç” üçlüsü şeklinde özetlemek de mümkündür. İmam Nevevî hadisleri gelişigüzel değil, ele aldığı konuyu en iyi anlatabileceğini düşündüğü bir biçimde sıralamıştır. Bu düzenlemeye ters gelebilecek bir örnek vermek gerekirse; *murâkabe* bâbının en sonunda, içinde bulunduğu bâbın konusuyla ilgisini kurma bakımından zorlanılacak bir hadis yer almaktadır: “*Kişiyse, hanımını neden dövdüğü sorulmaz.*”¹⁰³ Şarihlerin belirttiği gibi, bu hadisin *murâkabe* konusunda niçin zikredildiği ilk bakışta anlaşılammaktadır. Oysa İslam’ı bilen bir aile reisinin, hanımını neden dövdüğünü sormak, onun dindarlığından, yani Allah’ın gözetimi altında

⁹⁴ Buhârî, *Menâkıb* 25.

⁹⁵ Buhârî, *Edeb* 53; Müslim, *Zekât* 145.

⁹⁶ Buhârî, *Cenâiz* 32, 43; *Abkâm* 11; Müslim, *Cenâiz* 14-15.

⁹⁷ Buhârî, *Merdâ* 6; Müslim, *Birr* 54.

⁹⁸ Müslim, *Fedâilü’s-sabâbe* 107.

⁹⁹ Tirmizî, *Zühd* 57.

¹⁰⁰ Buhârî, *Tefsîru sûre* (7) 5, *İtisâm* 2.

¹⁰¹ Buhârî, *Menâkıbü’l-ensâr* 8, *Fiten* 2; Müslim, *İmâre* 45, 48.

¹⁰² Buhârî, *Cihâd* 112; Müslim, *Cihâd* 20.

¹⁰³ Ebû Dâvûd, *Nikâh* 42; İbn Mâce, *Nikâh* 51.

bulunduğu şuurundan şüphe etmek anlamına gelir.¹⁰⁴ Çünkü kendisinin Allah'ın murâkabesi altında olduğunu bilen ve bu bilinçle yaşayan Müslüman bir koca, hanımını kesinlikle dövmez; eğer dövmüşse bunun mutlaka haklı ve geçerli bir sebebi olmalı diye düşünülmesi gerekecek ve aile içi mahremiyeti dolayısıyla ona bunun sebebi sorulmayacaktır. Eğer birisi bunu sormaya kalkışır o kimse, bu hadisten bir önceki “*Kendisini (doğrudan) ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi, kişinin iyi Müslüman olduğundandır.*”¹⁰⁵ şeklindeki hadiste uzak durulması öğütlenen “mâlâyânî”yi terk etmeyen durumuna düşecektir. İşte bu örnekte de dikkat çekici bir şekilde görüldüğü üzere bâb bütünüyle okunup bitirildiğinde, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in o konuda istediği tutum hemen her boyutuyla kişiye öğretilmiş olmaktadır.

V. SONUÇ

Bu makalede bir kitabın satır aralarında verdiği düşünülen mesajın açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Yazıldığı günden bu yana dünyanın her tarafındaki Müslümanlar tarafından en çok okunan eserlerden biri olan *Riyâzû's-sâlihîn*'in bu kadar rağbet görmesinin bir sırrı olmalıdır.¹⁰⁶ Kanaatimizce bu sır Nevevî'nin kendi *ihlas ve samimiyetinin* yanında, hem hadislerin seçiminde, hem de bunların tasnif ve tertibinde gözettiği mükemmel sistematik yapıda gizlidir.

Eser iyi niyet hadisleriyle başlayıp istiğfâr hadisleriyle sona ermektedir. Buna göre Nevevî, bir Müslümanın *sâlih* (iyi Müslüman) olabilmesini ve sonuçta cenneti kazanmasını, bu iki şey arasında geçeceği basamakları vs. seçtiği başlıklar ve koyduğu âyetlerle, hadislerle ifade etmektedir. Yani o hiçbir şey söylememiş; kendi yorumlarını konu ve hadislerin sıralamasıyla, sistematikle vermeye çalışmıştır.

Nevevî'nin karşısında muhatap olarak, hayatının belli bir döneminden itibaren *Riyâzû's-sâlihîn* okumaya başlayan bir kişi vardır. Bu kişi bundan

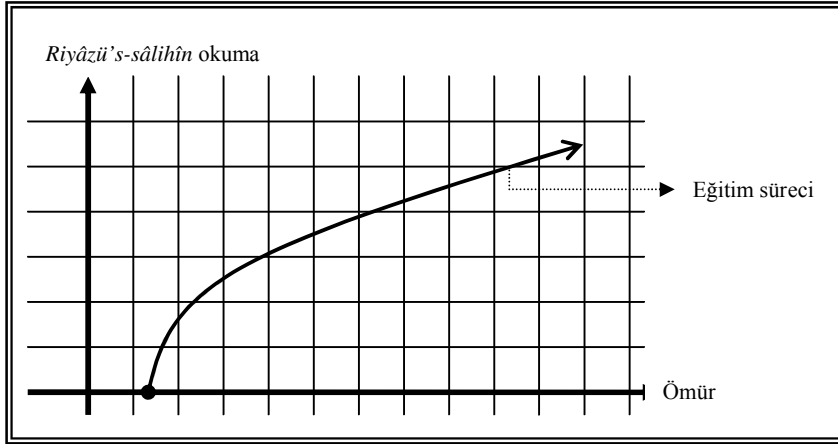
¹⁰⁴ RS, I, 319.

¹⁰⁵ Tirmizî, *Zühd* 11; İbn Mâce, *Fiten* 12.

¹⁰⁶ Ülkemizde yapılan bazı alan araştırmaları da bunu doğrulamaktadır. Diyarbakır'daki medreselerde en çok okunan hadis kitabı *Riyâzû's-sâlihîn*'dir. Kayseri, Ankara, Şırnak, Burdur ve Isparta'da görev yapan din görevlilerinin en çok okuyup müracaat ettikleri hadis kitabı da *Riyâzû's-sâlihîn*'dir. (Diyarbakır'da Musa Bağcı, Kayseri'de Habil Nazlıgül ve Ankara, Şırnak, Burdur ve Isparta'da Mehmet Bilen tarafından ayrı ayrı yapılan araştırmaların sonuçları V. Gerede Hadis Meclisi'nde tartışılmıştır.)

sonra “iyi bir Müslüman” olmaya karar vermiştir. Eserin projesine göre bu andan itibaren, özellikle birinci “kitâb”ın verdiği eğitimle, öyle görünüyor ki başlangıçta hızlı bir şekilde mesafe alınmaktadır. Buna gerekçe olarak müellifin, eserin en hacimli bölümü olan bu birinci “kitâb”a ayrı bir özen gösterdiği söylenebilir. Sanki o, insanların kitabın tamamını okuyamaları bile, en azından birinci bölümün genellikle okunacağını hesaba katmış ve eserini ona göre düzenlemiştir. Yani hiç olmazsa bu bölümü okumak bile iyi bir Müslüman olmanın temelini oluşturmak için yeterli olmalıdır. Okuma devam ettiği sürece eğitim de devam etmekte ve grafik, ilk bölüme oranla yavaş da olsa sürekli yükselmeye devam etmektedir. Zira “iyi bir Müslüman” olmanın sınırı yoktur. Kitabın okunması elbette bir gün bitecek, ama ondan alınan eğitimin uygulaması ölünceye kadar durmayacaktır.

Bunu aşağıdaki gibi bir çizimle gösterebiliriz:

Şu hususun da dikkatlerden uzak tutulmaması gerekir: *Riyâzû's-sâlihîn* okumak hiç de zor değildir. Türkçe tercümeleriyle birlikte görmeye alıştığımız eser okuyucuya “hacimli” gelebilir.¹⁰⁷ Dolayısıyla çeşitli bahanelerle okunması hususunda çekinceler yaşanabilir. Halbuki eserin

¹⁰⁷ Eserin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, Arapça metniyle birlikte basılan ve pek çok evde bulunan çevirisi (trc. Kıyamüddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, Ankara 1990) üç cilt olup yaklaşık 1600 sayfadır.

sadece Arapçasından oluşan orta boy bir baskısı¹⁰⁸, fihristiyle birlikte 472 sayfadır. Bu makalede esas alınan “büyük” çalışmanın¹⁰⁹ şerh bölümleri dışında kalan sadece Türkçe tercüme kısmı, bilgisayar sayfasıyla sadece 369 sayfa tutmaktadır. Günümüz kitap dünyasında 300-400 sayfalık çalışmalar orta hacimde sayılmaktadır. Buna göre *Riyâzû’s-sâlibîn* de **orta hacimli** bir kitap olarak kabul edilebilir. Şu halde *Riyâzû’s-sâlibîn* okumayı düşünen bir kimsenin ilk anda gözünü korkutacak bir durum olduğu söylenemez. Yaklaşık 400 sayfalık herhangi bir kitap zaten her zaman okunabilmektedir. Kendisine Hz. Peygamber’i ve O’nun hayatını örnek almak durumunda olan bir müslümanın da böyle bir kitabı okumaktan uzak durmayacağı açıktır. Yüzyıllardır yaşanan gerçeklik de bunun en kesin kanıtı olarak ortada durmaktadır. Şu halde her Müslüman kendi hayatında bir “*Riyâzû’s-sâlibîn* okuma programı” uygulayabilir.

İmam Nevevî’nin projesine göre *Riyâzû’s-sâlibîn* okumak, öncelikle okuyan kişiyi yetiştirecektir. Deyim yerindeyse “sade” bir müslümanken “seçkin” bir Müslüman olunacaktır. Kendi hayatında bu ölçülere göre yaşayan seçkin kişilerin sayısı arttıkça da “*Peygamberin Dilinden Sâlibler Toplumu*” diye nitelenebilecek seçkin bir toplum meydana gelmiş olacaktır.

Bu yazıda Nevevî’nin *Riyâzû’s-sâlibîn*’de “vermek” istediklerinin tam olarak ifade edildiğini söylemek elbette ki mümkün değildir. Burada sadece eserin bu yönüne de dikkatlerin çekilmesi amaçlanmıştır. Anlatılmaya çalışılan hususlar, en iyi şekilde ancak *Riyâzû’s-sâlibîn* okunurken, onun *kitâb-bâb-âyet-hadis* sıralaması üzerinde düşünülerek anlaşılabilir. Böylesi bir okuma sonucunda da İmam Nevevî’nin, Ziya Paşa’nın bu yazının başında verilen beytindeki tanıma ne kadar uyduğu, çok büyük bir ihtimalle takdir edilecektir.¹¹⁰

¹⁰⁸ Nşr. Mektebetü’s-Sekâfeti’d-diniyye, Kahire 2002.

¹⁰⁹ Nevevî, *Riyâzû’s-sâlibîn (Peygamberimizden Hayat Ölçüleri)*, trc. ve şerh M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, I-VIII, İstanbul 2001-2002.

¹¹⁰ *Riyâzû’s-sâlibîn*, İmam Nevevî’nin içinde yaşadığı şartlar çerçevesinde kendi toplumunu dikkate alarak yazdığı bir eserdir. Bu bize, günümüz hadis bilim adamları tarafından da değişen toplumsal şartlara göre kendi toplumlarına hitap eden yeni çalışmalar yapılmasının gerekliliğini de hatırlatmalıdır.